

Journalisten som sanningssägare – ett mediehistoriskt perspektiv

Elin Gardeström*

Journalistiken kan inte undfly begreppet sanning hur svårdefinierat och omöjligt det än kan tyckas vara. Journalisten står där i mitten, i vinddraget mellan olika intressen som vill propagera för sin sanning. Kraven är svåra: Journalistisk rapportering ska vara sanningsenlig och verklighetsskildringen ska vara byggd på korrekta fakta. Däri ligger legitimiteten och mediebranschen skulle inte fungera om den gick ut med att den rapporterade ungefär vad som har hänt, eller vad som nästan var sant (Broersma 2010).

De senaste årens fokus på *fake news* och *post-truth* har aktualiserat sanningsbegreppet. Uttrycket *post-truth* har definierats som ett tillstånd när objektiva fakta är mindre betydelsefulla för att skapa opinioner i samhället än känslor och personliga övertygelser (McNair 2018). Termen är i sig missledande och ger intrycket av att det en gång fanns en sanning, men att

* Elin Gardeström är docent i journalistik vid Södertörns högskola. Artikeln är skriven inom ett forskningsprojekt med stöd av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

vi lever i en efterföljande era där sanningen är hotad, både inom vetenskap och i medier, vilket anses underminera samhällsutveckling och demokrati. (Vosoughi et al. 2018; Ahen 2019). Andra forskare varnar för att *post truth* och *fake news* på kort tid har uppstått som ett dystopiskt narrativ om ett hot mot rådande samhällsordningar. Att återupprätta sanningen formuleras som ett politiskt projekt där samhällen måste skydda sig mot osanningar – även om repression och lagstiftning krävs. (Farkas & Schou 2020). Ett exempel på ökad repression är de tillfälliga nödlagar i Ungern som förbjöd vad som ansågs vara lögnar om den ungerska regeringens hantering av coronapandemin. Makthavarna i Ungern vill äga sanningen och förbjuda medier att ge andra verklighetsbeskrivningar (Nevéus 2020).

I detta kapitel gör jag en genomgång av hur journalister och medier har förstått och brukat sanningsbegreppet genom historien. Men vad är då sanning? Frågan är omdiskuterad och därför lätt att avfärda som omöjlig, men det finns olika sanningsteorier grundade i filosofiska perspektiv, ofta med rötter tillbaka till antiken, som har varit dominanta under olika tidsperioder (Andrén 2016; Lübcke 1988).¹ Journalistikens anspråk att beskriva verkligheten brukar kopplas till realistisk sanningsteori och till pragmatism (Hearns-Branaman 2018; jf Ekström & Nohrstedt 1996). Enligt realistisk sanningsteori, eller korrespondensteori som det också kallas, är ett påstående sant

¹ Jag är medveten om att detta är ett snabbspår på ett komplext filosofiskt område, men jag har valt klassiska kategoriseringar då de passar mitt syfte.

om det överensstämmer med verkligheten. Det är en form av empiriskt sanningssökande. Påståenden att $2 + 2 = 4$ eller att det regnar är lätta att undersöka om de korresponderar med verkligheten, men alla utsagor går inte att verifiera så enkelt. Pragmatismen är en utveckling av koherensteori och fokuserar mer på den mänskliga bedömningsförmågan och menar, enkelt uttryckt, att tankar och intentioner är sanna ifall de logiskt hänger samman, är koherenta, och fungerar i praktiken (Andrén 2016). Det finns en glidande skala i denna pragmatiska bedömning av sanning som kan gå från den universella nyttan av ett fritt meningsutbyte, till folkgruppers nytta, eller till en extrem subjektivistisk position enligt vilken ett påstående kan bedömas som sant om det gagnar det bedömande subjektet, det vill säga vad som är sant är det som är sant för mig (Andrén 2016, s. 33). I relation till detta bör anti-realistiska teorier nämnas, där existensen av en möjlig sanning förnekas. Vad som har diskuterats på senare år är sanningsrelativism, en förnekelse av en möjlig sann beskrivning av verkligheten, vilket brukar tillskrivas postmodernismen (Hearns-Branaman 2018, s. 81). En av många som är starkt kritiska mot sanningsrelativism är Åsa Wikforss (2018) i boken *Alternativa fakta* som har spridits i Sveriges skolor. Där diskuterar hon kunskap och sanning. Hon menar att fakta är en form av sanning och att objektiva sanningar är möjliga, men inte om allt, eftersom människors tolkning och bedömning av verkligheten kan vara så olika (s. 46–56).

När medier och journalistik har förhållit sig till sanningsbegreppet är det mindre komplicerat. Man kan konstatera att ordet sanning används i titlar i böcker

om journalistik, med det är sämre bevänt med att ge någon definition. När **Anna Hedenmo** (2018) ska förklara sin boktitel *Uppdrag Sanning* medger hon att den kan förefalla pretentiös, men att den är viktig i en tid då traditionella nyheter anklagas för att vara falska nyheter och då alternativ-medier förnekar existensen av objektiva sanningar. Hon skriver: ”Det finns sanningar och det finns lögnar. Och det är journalistikens uppgift att skilja dem åt” (s. 152). Detta är en bra sammanfattning av hur journalistiken ser på sin roll. Sanningen är central i det journalistiska uppdraget, utan en tro på att sanningen är möjlig att finna kan inte journalistiken fungera (Hearns-Branaman 2018, s. 49). ”Journalism’s first obligation is to the truth”, skriver **Kovach** och **Rosenstiel** som den första av nio regler i *The elements of journalism*, en klassiker som många journaliststudenter fått sig till livs (Kovach & Rosenstiel 2001, s. 12). Inom det journalistiska fältet tas föga hänsyn till filosofiska och vetenskapliga hårklyverier om sanningsbegreppet. Omvänt så kan forskare lite nedlåtande beskriva att journalister ägnar sig åt en naiv realism i sin tro att kunna finna sanningen och att i sitt arbete korrekt kunna spegla verkligheten (Ekström & Nohrstedt 1996, s. 171).

Det är onekligen så att journalister omfamnar en realistisk sanningsteori – journalister vill empiriskt ta reda på fakta och avslöja sanningar, som när Uppdrag granskning avslöjar Swedbanks penningtvätt i Baltikum, något som banken uppenbarligen hade försökt dölja. I det journalistiska fältet blir dock sanningsbegreppet ofta omkodat till metoder att ta reda på fakta och verifiera dessa. *Fact-checking* har expande-

rat de senaste åren och symptomatiskt är titeln på **Lucas Graves** (2016) bok om ämnet *Deciding what's true*. Journalistikens satsningar på faktakontroller, menar han, ska vitalisera yrkets anspråk på att finna sanningen och allmänhetens rättmätiga krav på en sannfärdig rapportering (s. 11).

Sanning som maktresurs

Från begynnelsen har sanning varit en maktresurs när det gäller masskommunicerade budskap. Det var kungamaktens bild av 30-åriga kriget som skulle spridas i Sveriges första tryckta tidning *Ordinari Post Tijdender*, senare *Post- och inrikes tidningar*. Den så kallade sanningen om kriget som skulle spridas var av maktpolitiskt intresse – och därför startades tidningen, statligt kontrollerad och utgiven av den svenska rikspostmästaren. (Sylwan 1896). Ett sådant fundamentalistiskt synsätt är typiskt för förmoderna och auktoritära samhällen. Filosofen **Gunnar Andrén** menar att ett sådant förhållningssätt kan sägas vara subjektivistiskt eftersom kungamakten betraktade sig som ett högre väsen som ägde sanningen. Den kungliga sanningen skyddades av censur. Men när trycktekniken utvecklades parallellt med krav på yttrandefrihet utmanades detta. Det var under lättnader i censuren som journalistiken fick rollen som sanningssägare. När den engelska censuren upphörde formulerade författaren och publicisten **Daniel Defoe** i början av 1700-talet ett ideal för en ny journalistik. Han ville ”införa en journalistik som skulle kritisera

och undervisa, blotta dåraktigheter och lögn, styrka sanning och kasta ljus över grundsatser” (Sylwan 1896, s. 75).

Yttrandefrihet, tryckfrihet och sanning

Efter 1766 fanns en fri rätt att etablera tidningar i Sverige. Tryckfriheten varade till 1774, därefter drogs den in av **Gustav III** och först efter 1809 års statsomvälvning återinrättades den (Ekecrantz & Olsson 1998, s. 89–94). Den här perioden av nyvunnen tryckfrihet har ur sanningssynpunkt beskrivits olika. Dels som en form av medborgerligt tidningsideal där läsarna bidrog till tidningens innehåll. Tidningsutgivare såg som plikt att publicera vad läsarna skickade in, och det fanns en form av sanningssökande samtal. (Lundell 2013, 41–44). Dels har perioden beskrivits som pressens slyngelår då ett otal nybakade publicister gav uttryck för upplysningsidéer och kritiserade kungamakten och samtidigt gav sig hän åt ryktesspridning, förtal och skvaller. Debattklimatet var hårt och kan liknas med vår nutida diskussion om hätskhet och hat i sociala medier (Tallmo 2017). En offentlighet fick sitt genombrott i Sverige mellan 1830 och 1850, vilket innebar att tidningspressen fick en central roll för alla som ville yttra sig (Lundell 2013).

Tongivande för yttrandefriheten och dess betydelse för sanningen var den engelske nationalekonomen och filosofen **John Stuart Mill** som i *Om friheten* från 1859 skriver om sanningar i plural, vilket rent språkligt innebär möjligheten att det samtidigt existerar flera sanningar. Men han är inte sanningsrelativist

utan ser att vägen mot sanning är en kumulativ process där människan i sitt intellektuella framåtskridande ersätter en tidigare sanning med en bättre. Det kan betecknas som uttryck för en pragmatisk sanningsteori som bygger på universell nytta av att idéer möts och konfronteras på en offentlig marknadsplats för idéer (Hearns-Branaman 2018). För denna process är en fullständig yttrandefrihet central, menar Mill. Det måste finnas ett fritt möte mellan olika åsiktsbildningar och även rena villfarelser kan innehålla en viss grad av sanning. Att säga sig veta sanningen är att göra sig själv till en ofelbar domare, vilket Mill anser är destruktivt, därmed kan sanningen gå förlorad (Mill 1998, s. 24). Författarinnan och pedagogen **Ellen Key** argumenterar i en skrift 1889 för hur yttrande- och tryckfrihet är knutet till sanningsbegreppet. Hon var starkt influerad av Mill och liksom sin förebild skriver hon om sanningar i plural, som en kumulativ utvecklingsprocess – ett pragmatiskt perspektiv på sanning som en nytta för mänskligheten. Ellen Key ser en utvecklingslinje där varje framsteg ”kommit genom det fria ordets kritik av de gamla idealen” (Key 2006, s. 55). En etablerad sanning måste uthärda en stärkande kamp för tillvaron. Gamla sanningar kompletteras och reformeras av nya tillskott: ”Med tiden uppstå avlagringar av en gång levande sanningar, ur vilken grund nya sanningar uppväxa” (s. 56).

Denna syn på yttrandefrihet och sanning kom att bli grunden för en liberal mångfaldsprincip som kombinerades med det kommersiella intresset att sälja tidningar. Nyheter blev säljbara varor och vad som presenterades som en sanning i form av en nyhet, var ett

såväl journalistiskt som affärsmässigt övervägande. (Ekecrantz & Olsson 1998, s. 94–96). Liberala publicister utvecklade detta till ett uppdrag som blev grunden för pressens legitimitet. Här blev det viktigt att skilja mellan fakta och omkringliggande åsikter – det vill säga å ena sidan sanningar som kan verifieras och å andra sidan mer pragmatiska bedömningar av vilka omständigheter som var relevanta att placera in dessa fakta i. Att särskilja fakta och åsikter blev en viktig devis för liberal press, ursprungligen formulerad 1921 av den engelska publicisten **C.P Scott** som att ”åsikter är fria men fakta är heliga” (Scott 1946, s. 161). Det är naturligtvis till viss del en konstruktion, eftersom det är svårt att dra gränsen mellan verifierbara fakta och de åsiktsgrundade eller kommersiella omständigheter som kan omsluta dessa fakta. Den amerikanske författaren och journalisten **Walter Lippman** beskrev att nyheter och sanning inte var samma sak. Nyheter beskrev enbart en händelse, men utan att ge en förståelse för de underliggande faktorer och krafter i samhället som låg bakom händelsen. För att ge publiken sanningen måste journalister avslöja gömda fakta och sätta in dessa i ett meningsfullt sammanhang (Lippman 1922). Vad som är å ena sidan meningsfulla fakta och å andra sidan sammanhang och tolkning är förstås en svår avvägning och en kombination av en realistisk sanningsteori (fakta) och en pragmatisk bedömning av perspektiv och relevanta sammanhang (vinkel och kontext). Här handlar avvägningarna om utifrån vilket perspektiv vissa givna fakta ska belysas, som på många sätt löstes av partipressen som tydligt deklarerade sina perspektiv med en politisk hemvist.

Partipress och säljbara sanningar

Må man betrakta partipressens era som en lång period när sanningssägandet politiserades och uttryckte gruppintressen. Detta kan beskrivas som populistisk pragmatism, den nytta som sanningen förutsätts främja gäller en given befolkningsgrupp, sådant är sant som tjänar fosterlandet, tjänar arbetarklassen, eller det som tjänar borgarklassen (Andrén 2016, s. 31). När arbetarrörelsen organiserade sig i slutet av 1800-talet var egna tidningar viktiga för att rörelsen skulle kunna beskriva verkligheten utifrån sina egna perspektiv. Tidningarna sågs som organ för agitation. Partiordföranden **Hjalmar Branting** var också chefredaktör för partiorganet *Social-Demokraten*. Enligt honom begränsades sanningen och det fria ordet av privatkapitalismen: ”Pressen måste tjäna två herrar, idén och mammon, då bäraren av sanning och ljus på samma gång måste vara en affär” (Branting 1891). Partipressen kan beskrivas som en organiserad sanningsskugga, där tidningens politiska linje framstod tydligt för läsarna. Sanning blir här en form av kommunicerad gruppövertygelse utifrån ideologi (Waisbord 2018, s. 1871).

Dessa partitidningar gjorde anspråk på att beskriva sanningen, men i partipressen är det tydligt att sanningar är beroende av från vilket politiskt perspektiv en händelse skildrades, till exempel om en strejk skildrades från arbetarnas eller arbetsgivarnas perspektiv. Socialminister och tidigare redaktören **Gustav Möller** ogillade att partitidningar från alla håll undanhöll fakta och förvrängde sanningen, och menade att det

var möjligt att förena ”ett objektivt återgivande av faktiska omständigheter med striden för en övertygelse eller en åskådning” (Möller 1933). **Rikard Sandler**, tidigare socialdemokratisk minister och chefredaktör för *Ny Tid*, menade på journalistkongressen i Gävle 1944: ”En saklig sannfärdighet, som låter fakta framträda som fakta och omdömen som omdömen, bör vara varje journalists ambition.” (Sandler 1944, s. 1). Dessa uttalanden visar att den liberala devisen om att skilja mellan fakta och åsikter också var stark inom den socialdemokratiska pressen, dock fanns förstås en skillnad utifrån vilka perspektiv dessa fakta beskrevs, det vill säga en annan pragmatisk syn på nyttan och hur fakta om världen skulle presenteras.

Sanning och professionell journalistik

Att söka sanningen var ett yrkesideal för journalister, oavsett var journalisten arbetade, oavsett om det var en *muckraker* som rotade fram skandaler eller en ideologiskt driven journalist som ville förändra världen. **Set Poppius** beskriver högtidligt journalistens individuella ansvar i en handbok för journalister 1947:

Hans yrke är hans väsen. I varje ögonblick är han den vakne iakttagaren av allt som händer omkring honom. Han ser allt i rubriker och spalter som en filmregissör ser allt i bilder. I allt söker han sanningen, det faktiska. /---/ om vetgirigheten är journalistens adelsmärke är sannfärdigheten hans valspråk. (Poppius 1947, s. 78)

Efter andra världskriget kom ökade krav på journalisters utbildning. När akademiker som **Curt Weibull**, rektor för Göteborgs högskola, ville organisera en nationell journalistutbildning, var en av orsakerna att ett vetenskapligt perspektiv behövdes för att ge journalister en respekt för sanningen (Gardeström 2011, s. 49). Professionaliseringen av journalistkåren skedde parallellt med journalistutbildningarnas utbyggnad på 1960–70-talen, och ibland i opposition till det tidigare partipresssystemet som knutit ihop journalistik och politik. Med den utbildade professionella journalisten formulerades sanningskravet som att journalistiken skulle vara objektiv. Objektivitet blev en metod, som skulle garantera bästa möjliga sanningsenliga resultat (Kovach & Rosenstiel 2001, s. 45). Objektivitetsnormen etablerades först i USA under tryck av att göra nyheter säljbara till en bredare publik som hade olika politiska ståndpunkter (Maras 2013). Tanken om en professionell journalist som ansågs ha verktygen för att finna en enda objektiv sanning ledde till kritik, eftersom nyhetsbevakningen riskerade att likriktas och den tidigare mångfalden av konkurrerande sanningar kunde förloras. Journalisterna ansågs på 1980–90-talen ha för mycket makt, en beskrivningsmakt, som innebar en makt över tanken (Petersson & Carlberg 1990). Yrkeskåren kritiserades för att ha blivit en av samhällets elitgrupper. I *Det redigerade samhället* (1998) beskrivs journalistikens symbios med makten: ”En sammansmältning som innebär att det alltid bara finns en given sanning, formulerad ifrån ett synsätt och i en språkdräkt som inte lämnar glipor mot andra verkligheter” (Ekekrantz & Olsson 1998, s. 11).

Publikens sanning – mediernas sanning

Kritiker har förr som nu ofta dömt ut den journalistiska slutprodukten, nyheten, som inte överensstämmande med verkligheten. Men även dessa kritiker tolkar mediernas bevakning utifrån sitt perspektiv eller ideologi. Sanningen sitter delvis i betraktarens öga. Undersökningar visar att mediernas bevakning lätt kan ses som fientlig gentemot den egna åsikten. Särskilt utsatta för denna kritik är public service som genom sin särskilda ställning har starka krav på en saklig och opartisk rapportering (Olsson 2020; Thuren 1997; Strömbäck & Johansson 2017). Att nyheter är sanna är också mycket viktigt för publiken, men problemet är att publiken även den har mycket olika syn på vad sanning är. När Gunnar Andrén 1988 och 2004 undersökte hur svenska folket uppfattade vad sanning var fick han vad han själv ansåg var ett häpnadsväckande resultat. Endast en tredjedel av de tillfrågade hade en realistisk syn på sanning, det vill säga att sanningen ska överensstämma med hur det är i verkligheten. Lika många hade en mer individualistisk syn, det vill säga att något är sant om det överensstämde med vad de själva tyckte, eller vad folk i allmänhet tyckte. När undersökningen upprepades till att omfatta hur människor bedömde om nyheter var sanna, svarade bara 50 procent att nyheter var sanna när dessa stämde överens med hur det är i verkligheten (Andrén 2016; Weibull 2017, s. 149).

Vad är sant i dagens medier? Det ursprungliga dilemmat kretsar runt sin egen axel, hur många nya termer som än presenteras i relation till sannings-

begreppet. Journalistiken måste fortsätta hävda att den ger en sanningsenlig bild av verkligheten, hur mycket tvivel det än finns i yrkeskåren och i publiken huruvida detta är möjligt och hur många åsikter det än finns om vad sanning är. Journalistikforskaren **Marcel Broersma** (2010) beskriver det som en delad illusion som upprätthålls av yrkeskåren, men även av publiken och av de kritiker som har ett tacksamt mål i att peka finger mot slutprodukten och vilja ha en annan journalistik. När journalister har gått ut offentligt och beskrivit omöjligheten i att rapportera sanningsenligt möts de av en stark kritik av andra journalister. Journalistyrket och mediebranschen kan inte existera utan att göra anspråk på att rapportera sanningsenligt. Det går inte att en journalist offentligt säger sig ha samlat ihop och presenterat bästa möjliga sanning på den korta tiden fram till deadline (även om det ofta är så). Broersma menar att journalistiken är en performativ diskurs, det vill säga att yrkeskåren genom sina yrkesrutiner, formmässiga krav på nyheters utformning och presentation samt etiska förhållningssätt, oavbrutet argumenterar och försöker övertyga publiken om sin trovärdighet (Broersma 2010).

Silvio Waisbord (2018) anser att begreppet *post-truth* ska ses mot bakgrund av den försvagning som skett av den traditionella liberala modellen med en professionell journalistik med legitimitet att beskriva världen för en publik. När människor via internet kan kommunicera fritt med varandra upplöses den tidigare ordningen och journalistikens dominanta sanningsregim ifrågasätts. Journalistiken hamnar i en position att försvara sin trovärdighet (Waisbord 2018;

Wahl-Jorgensen 2017, s. 109). Populistiska krafter använder termer som *fake news* för att underminera förtroendet för liberal demokrati och för en neutral objektiv journalistik, anser forskare (McNair 2018, s. 27). Journalistikens anspråk på att beskriva verkligheten sanningsenligt får konkurrens av en individualiserad nyhetsförmedling på sociala medier, där mediebudskap fjärras från alla kollektiva erfarenheter och anpassas till just dig – där Dagens nyheter ersätts med Mina nyheter, där själva sanningen blir individuell (Kleis Nielsen 2017, s. 94). Filosofen Gunnar Andrén beskriver att vi lever i en narcissistisk tid, och menar att människor är illa ute om de formar sina omdömen utan hänsyn till en objektiv verklighet (Andrén 2016, s. 35).

Med uttrycket *post-truth* kan man säga att sanningsbegreppet åter har blivit politiserat. **Johan Farkas** och **Jannick Schou** (2020) är kritiska mot de många dystopiska beskrivningar om *post-truth* som har publicerats de senaste åren. De har undersökt 125 vetenskapliga publikationer och 350 nyhetsartiklar om ämnet. Bland annat undersöker de hur detta nya tillstånd språkliggörs och finner att *post-truth* beskrivs med krigsmetaforer, att man ska ta strid mot osanningar, eller alternativt med sjukdomsmetaforer, att falska nyheter är ett virus som sprider skräck och förvirring bland människor och hotar demokratin. I dess kölvatten uppkommer politiska förslag om ”sanningsstyrkor” som ska bekämpa all oriktig information på nätet. Forskarna varnar för likheten med det auktoritära sanningsdepartement som **George Orwell** beskrev i sin roman *1984*. Om det bara finns en accepterad sanning och inte ett myller av olika åsikter

och meningar får demokratin som vi känner den svårt att existera, menar de. Som redan John Stuart Mill uttryckte det 1859 i sin kamp för yttrandefrihet; om sanningar undertrycks utvecklas inte nya bättre sanningar. Journalistiken ska stå mitt i vinddraget, och stå pall mot krafter som vill äga sanningen. Journalisterna ska rapportera om verkligheten så sanningsenligt de kan, vara sannings-sägare men inte sannings-ägare.

Referenser

- Ahen, Frederick (2019). Futures of new post-truth: new research frontiers on disturbingly fascinating pathologies affecting information dissemination and knowledge production, *Foresight*, vol. 21, No.5, s. 563–581.
- Andrén, Gunnar (2016). *Sanningsteorier i antropocen. En epistemologisk och empirisk undersökning*. Stockholm: Linear-iraestheia.
- Branting, Hjalmar (1891). Pressens achilleshäl, *Ur dagens krönika. Månadskrift för skönlitteratur, teater och politik*, januari 1891.
- Broersma, Marcel (2010). The unbearable limitations of journalism. On press critique and journalism's claim to truth, *The International Communications Gazette*, Vol 72(1), s. 21–33.
- Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom (1994). *Det redigerade samhället: om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*. Stockholm: Carlsson.
- Ekström, Mats & Nohrstedt, Stig Arne (1996). *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.

- Farkas, Johan & Schou, Jannick (2020). *Post-truth, fake news and democracy: mapping the politics of falsehood*. New York, NY: Routledge.
- Gardeström, Elin (2011). *Att fostra journalister: journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*. Göteborg: Daidalos.
- Graves, Lucas (2016). *Deciding what's true: the rise of political fact-checking in American journalism*. New York: Columbia University Press.
- Hearns-Branaman, Jesse Owen. (2018). *Journalism and the philosophy of truth: beyond objectivity and balance*. New York: Routledge.
- Hedenmo, Anna (2018). *Uppdrag sanning: möten och tankar*. Stockholm: Brombergs.
- Key, Ellen (2006 [1889]). *Några tankar om yttrande- och tryckfrihet*. Ödeshög: Ellen Keyinstitutet.
- Kleis Nielsen, Rasmus (2017). News media, search engines and social networking sites as varieties of online gatekeeping. I Peters, Chris & Broersma, Marcel (red.). *Rethinking journalism again: societal role and public relevance in a digital age*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (2001). *The elements of journalism: what newspeople should know and the public should expect*. New York: Crown Publishers.
- Lippman, Walter (2010[1922]). *Public opinion*. La-Vergne: Greenbook Publications.
- Lübcke, Poul (red.) (1988). *Filosoflexikonet*. Stockholm: Forum, s. 485–488.
- Lundell, Patrick (2013). *Attentatet mot Hierthas minne. Studier i den svenska mediehistorien*. Stockholm: KB.

- Maras, Steven (2013). *Objectivity in journalism*. Cambridge: Polity Press.
- McNair, Brian (2018). *Fake News. Falsehood, fabrication and fantasy in journalism*. New York: Routledge.
- Mill, John Stuart (1998 [1859]). *Om friheten*. Stockholm: Natur och kultur.
- Möller, Gustav (1933). Socialministern: Pressen enögd. *Morgonbris* nr. 10.
- Olsson, Helen (2020). Svt-toppen. Hur hamnade vi här?, *Svenska Dagbladet* 20/1.
- Nevéus, Ingmar (2020). ”Tumme upp” på Facebook kan vara brott mot coronalagen. *Dagens Nyheter* 26/5.
- Petersson, Olof & Carlberg, Ingrid (1990). *Makten över tanken: en bok om det svenska massmediesamhället*. Stockholm: Carlsson.
- Poppius, Set (1947). *Journalisten*. Stockholm, Sohlmans förlag.
- Scott, Charles Prestwich (1946). *C. P. Scott, 1846–1932: The making of the ”Manchester Guardian”*. London: Fredrick Muller LTD.
- Strömbäck, Jesper & Johansson, Bengt (2017). När bjälken sitter i betraktarens ögon: om fientliga medier-fenomenet. I Truedson Lars (red.). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Sylwan, Otto (1896). *Den svenska pressens historia till statsvälningen 1772*, Lund Gleerupska universitetsbokhandeln.
- Tallmo, Karl-Erik (2017). 250 år sedan det fria ordets slyngelålder, *Kvartal*, 23 feb. 2017, <https://kvartal.se/artiklar/det-fria-ordets-slyngelalder> (hämtat 2020-02-01).

- Thurén, Torsten (1997). *Medier i blåsväder: den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Norstedt.
- Wahl-Jorgensen, Karin (2017). Is there a 'postmodern turn' in Journalism?. I Peters, Chris & Broersma, Marcel Jeroen (red.). *Rethinking journalism again: societal role and public relevance in a digital age*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Waisbord, Silvio (2018). Truth is what happens to news, *Journalism studies* 19:3, s. 1866–1878.
- Weibull, Lennart (2017). Synen på sanning i nyheterna. I Truedson, Lars (red.). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Wikforss, Åsa (2018). *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Lidingö: Fri tanke.
- Vosoughi, Soroush, Roy, Deb. and Aral, Sinan. (2018). The spread of true and false news online, *Science*, Vol.359, No.6380, s. 1146–1151.

Vad är sanning i journalistiken?

Mats Ekström*

Intresset för journalistik och sanning har ökat under senare tid, i samhällsdebatt och forskning. Det finns farhågor om att nyhetsjournalistiken har svårigheter, eller inte alls klarar av, att infria sina sanningsanspråk och de grundläggande kraven på att nyheter skall vara korrekta. Relaterade frågor har diskuterats genom den moderna journalistikens historia. Men något nytt har också hänt. Frågan om sanning har politiserats i attacker mot journalistiken från framför allt den auktoritära populismen, vars företrädare i vissa fall själva tagit den ogenerade offentliga lögnen till nya oanade nivåer. Samtidigt påverkas journalistiken av strukturella förändringar som gjort det mer komplicerat att erbjuda allmänheten korrekta och verifierade nyheter om aktuella händelser. Till dessa hör bl a (1) de successiva neddragningarna på nyhetsredaktionerna och de samtidigt ökade kraven på journalisternas produktivitet i form av output, delvis relaterat till radikala förändringar i ekonomiska förutsättningar och affärs-

* Mats Ekström är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid JMG, Göteborgs universitet.

modeller; samt (2) en ökad och allt effektivare cirkulation av svårbedömda källor, tveksamma uppgifter, propaganda och även rena falskriker (medvetet utformade för att se ut som nyheter) i de sociala medier som journalistiken blivit alltmer beroende av.

Begreppet ”post-truth” har blivit populärt för att karaktärisera den tid vi lever i. Det är en tid då lögnar och halvsanningar godtas och genomsyrar den politiska debatten. Fakta och evidens antas ha förlorat sin betydelse. Medierna och journalistiken är en del i detta. Här prioriteras nyheter som säljer istället för väl granskad, nyanserad och saklig information. Den professionella journalistiken kompromissar med etablerade standards och marginaliseras samtidigt i ett digitalt nyhetsflöde som styrs av andra mekanismer. Publiken tror på det som bekräftar deras värderingar oavsett om det finns fakta som talar emot. Det är en dyster bild, som indikerar att institutionella mekanismer och grundläggande normer i det demokratiska upplysta samhället har eroderat.

Problemen finns men bedömningen är kraftigt överdriven, som ofta när effektfulla termer föreslås för att fånga en tidsanda (Farkas & Schou, 2020; Schudson, 2019). Vi lever inte alls i en ”post-truth” era. Som Schudson (2019: 26) skriver finns förvisso ”formidabla fiender” mot sanning. Han sammanfattar dem i fyra P: ”propaganda”, ”profit”, ”prejudices” och ”pranks”. Digitaliseringen och de sociala medierna har förstärkt dynamiken i dessa. Det har därmed blivit mer komplicerat att bekräfta sanning och avslöja osanning. Men det innebär inte att vi lever i en ”post-truth era”. Vi litar ständigt till tillförlitliga sanningar i våra vardags-

liv. I demokratier ställs politiker regelbundet offentligt till svars för vad de påstår. De avkrävs fakta och belägg även om de också kommer undan utan att säga hela sanningen (kanske alltför ofta). Automatiserade analyser och organiserade former för faktagranskningar utvecklas som en reaktion på och korrektiv till den desinformation som cirkulerar i medierna (Graves, 2016). Reportrar på nyhetsredaktioner står inför stora utmaningar men har knappast övergett idén om nyheter som faktabaserade och de grundläggande anspråken på att erbjuda publiken tillförlitlig information om aktuella händelser. De följer standards i research och verifiering även om dessa balanseras och modifieras mot andra krav och villkor.

I denna text skall jag behandla det senare, dvs hur normer och standards för sanning tillämpas i nyhetsjournalistikens vardag. Jag relaterar till våra egna studier av svenska nyhetsredaktioner men också en omfattande internationell forskning (för en översikt se Ekström & Westlund, 2019).

Men först två punkter gällande begreppet sanning. Dessa relaterar till frågor som har diskuterats ingående i litteraturen. Här är de ämnade som ett kort klargörande avseenden mina utgångspunkter.

(1) Sanning är å ena sidan en egenskap hos enskilda påståenden. När en nyhet påstår att någon sagt något, anger en plats där något hänt, eller en siffra på antalet personer som exempelvis drabbats av en viss sjukdom, så kan påståendet vara sant eller falskt (korrekt eller fel) även om det ofta finns utrymme för olika tolkningar av innebörden i ett påståenden. Å andra sidan, refererar sanning vanligen också till något större än

enskilda påståendens riktighet, något som inte är binärt (sant eller falskt) utan snarare mer eller mindre. Sanningen om något kan utvecklas, fördjupas och revideras.

(2) Inom olika verksamheter tillämpas normer och standards för hur sanningsanspråk uttrycks, med vilken säkerhet man kan uttala sig, vad som räknas som belägg och vad som är tillräckligt verifierat och undersökt för att hållas för sant. Inom journalistiken liksom vetenskapen avgör deltagarna detta gemensamt. Det sker i kollegiala diskussioner men också konkreta arbetsätt. Standards är institutionaliserade i form av uttalade och outtalade överenskommelser; sanktionerade och rutinmässiga arbetsätt. Sann kunskap är i den betydelsen socialt konstruerad. Detta innebär inte att sanning är godtycklig (Danermark, Ekström & Karlsson, 2019). Det är inte ett argument för en radikal relativism. Alla nyheter är inte lika sanna! Normer och standards utvecklas och tillämpas för att i givna sammanhang skilja tillräckliga belägg från otillräckliga belägg, samt avgöra med vilka anspråk som något kan påstås. Genom att studera dessa kan vi få en grundläggande kunskap om vad som utmärker en viss verksamhets förhållande till sanning och hur den eventuellt förändras. När de strukturella villkoren och incitamenten inom journalistiken förändras, anpassas och omförhandlas standards avseende sanning. (Det sitter således inte direkt *i väggarna* men kanske är det just institutionaliseringen som man syftar på när detta uttryck används.)

I det följande diskuterar jag nyhetsjournalistikens förhållande till sanning under fyra rubriker (utan anspråk

på att vara heltäckande!). Jag avslutar med en reflektion över några förhållanden som påverkar nyhetsjournalistiken och som innebär särskilda utmaningar.

Balanserade sanningsanspråk

Nyhetsjournalistiken uttrycker vanligen höga sanningsanspråk. Nyheter beskriver vad som hänt och hur det är; inte hur det eventuellt kan vara, vad man tror eller bedömer. Text och bilder indikerar fakticitet, en verklighet att ta för given. Men, journalister balanserar också sin position vis-à-vis sanningar i produktionen av enskilda nyheter. Att uttrycka sig med säkerhet är standard i mycket nyhetsrapportering men en repertoar av språkliga resurser används också för att mildra anspråken i särskilda situationer (Ekström & Westlund, 2019; Rom & Reich, 2020). I produktionen av ”breaking news” på en nyhetsredaktion som vi studerat, använde journalisterna ett flertal sådana resurser (Ekström, Ramsälv & Westlund, 2019). Modalitetsmarkörer användes för att indikerar en viss osäkerhet: ”det *kan* vara så att ...”. Osäkerhet annonserade genom så kallade ”epistemic disclaimers”, t ex.: ”Notera att detta är baserat på preliminär information”. Kunskapsanspråken tillskrevs någon annan genom citat och formuleringar som ”enligt polisen ...”. Slutligen kan journalister reducera det de hävdar att de vet något om. Istället för att i rubriken skriva ”en olycka har inträffat ...” skrev de t ex ”larm om en olycka”. Därigenom kan man som en av journalisterna säger ”skydda sig själva” när man inte vet med säkerhet vad som hänt men man vet att det inkommit ett larm. Standards anpassas till en nyhetsförmed-

ling under hård tidspress, för att minska risken att bli ansvarig om felaktig information publiceras. De desk-reportrar vi studerade arbetade utifrån en norm om maximalt 15 minuter från inkommen information till att en ”breaking news” är publicerad.

Även om dessa resurser för att mildra anspråken på sanning är viktiga i produktionen av nyheter, är det inte säkert att de påverkar hur nyheterna uppfattas av läsaren. En aktuell studie baserad på ett omfattande experiment visar att tydliga markörer av osäkerhet tycks ha mycket begränsad effekt när läsare bedömer nyheternas trovärdighet (Sohlberg, Johansson & Esaisson, 2020).

Detta kan illustreras i följande exempel från *Aftonbladets* liverapportering om covid-19. Den 17 juli 2020 publiceras en nyhet med följande rubrik: JUST NU: ”40 procent kan vara immuna i Stockholm”. När man öppnat nyheten kan man läsa: ”40 procent av stockholmarna kan vara immuna mot det nya Coronaviruset, säger Johan Carlson i en artikel i DN”. Notera att informationen tillskrivs en källa som dessutom intar en position av osäkert vetande (”kan vara”). I ett inlägg i *Aftonbladets* liverapportering kort efter att nyheten publicerats skriver en läsare: ”Varför skriver ni att 40 procent av stockholmarna är immuna. Sluta! Människor betar sig illa som det är och ni hjälper till med dessa galna beteenden ännu mer med de helt osanna uppgifterna.” Läsaren betraktade detta som helt osanna uppgifter trots journalistens försiktighet. Redaktionens svarade: ”vi skriver att de kan vara det. Vi håller också på att utveckla nyheten i en artikel just nu, den kommer senare”.

Redaktionens svar illustrerar också en annan aspekt avseende journalistikens sanningsanspråk i den snabba digitala nyhetsförmedlingen. Information publiceras även då den uppfattas som provisorisk med vetskap om att den inom kort kan ändras i en uppdaterad publicering. Detta har beskrivits som ett skifte från ett *traditionellt* förhållningssätt där journalistiken utlovar säker och verifierad information som publiken antas lita på, till ett mer *transparent* förhållningssätt där journalistiken kan vara öppen med informationens osäkerhet och göra korrigeringar och tillägg över tid delvis efter synpunkter från läsare (Karlsson, 2011). Forskning tyder dock på att publiken förväntar sig att informationen i nyheter skall vara korrekt och inte provisorisk (Karlsson, Clerwall & Nord, 2017).

Sanning och attraktionskraft

Journalister är vanligen noggranna med att uppgifter skall vara korrekta men nyheter skall också väcka intresse och ge output (i form av klick, läsning och köp). Den hårt konkurrensutsatta och datadrivna nyhetsjournalistiken tenderar att öka kraven på den enskilde journalisten att bidra till sådan output. Att nyhetsproduktion anpassas till antaganden och beräkningar av publiken är naturligtvis inget nytt i sig. Detta motiveras av både krav på lönsamhet och viljan att vara relevant för publiken. Den alltmer datadrivna journalistiken markerar dock ett skifte (Zamith, 2018). Med utvecklingen av avancerade publikmätningar och återkoppling i realtid, inom ramen för förändrade affärsmodeller, har siffrorna blivit en alltmer självklar

standard som enskilda journalister har ansvar för och bedöms utifrån. Innebär detta att journalisterna blir mer benägna att kompromissa med sanningen? Inte nödvändigtvis men villkoren för detta balanserande förändras. Arbetet med nyheternas så kallade ”paketering” prioriteras. Nyhetsreportrar får ökat ansvar för detta och redaktörer får ett särskilt ansvar för att påverka nyheternas output genom ompaketeringar.

I nyhetsrubriker blir detta särskilt tydligt. Alarmistiska och tillspetsade formuleringar prioriteras. Information anpassas och utesluts för att skapa nyfikenhet. Nyhetens attraktionskraft maximeras inom ramen för vad som bedöms som tillräckligt sant. Vad som kollektivt på en redaktion bedöms som tillräckligt i en viss rapportering handlar inte bara om hur noga något behöver kontrolleras (vilken research som krävs för en bestämd publicering) utan också hur exakt något bör återges för att vara korrekt. Här är ett exempel från en redaktion vi studerat där arbete med nyheternas ”paketering” prioriteras hårt och har utvecklats som en del i införandet av en nyhetsproduktion starkt styrd av publikdata. När det gäller att ”tweaka” rubriker är handlingsutrymmet stort och sakligheten kan komma i andra hand. Men det innebär inte att man accepterar felaktiga uppgifter eller vilka omformuleringar som helst. En reporter på redaktionen har gjort ett reportage om problem i en skola. I den föreslagna rubriken beskrivs situationen i skolan som ”stökig”. Nyhetschefen är inte nöjd med ordvalet och anser att den föreslagna rubriken är alltför svag. De söker alternativ till stök och prövar ord som bråk, tumult, oroligheter och kaos. Dessa är starkare men de kommer fram till att

det blir fel eftersom det inte varit slagsmål i skolan. De googlar på synonymer men hittar inget starkt ord som samtidigt är tillräckligt korrekt. Efter en lång diskussion behåller de ”stök” och lägger istället till ett citat i rubriken från en elev som säger att lärare skriker till elever. På den aktuella redaktionen användes citat som en viktig resurs inte minst i rubriksättning. Detta återspeglar en mer generell tendens i nyhetsproduktion där citat ofta har en central roll.

Sanning och citerande

I citerande tillämpas normer och standards gällande sanning. Inom nyhetsjournalistiken finns en hög grad av flexibilitet och acceptans när det gäller att omformulera vad någon sagt och fortfarande ange detta som ett citat (Ekström & Westlund, 2019; Haapanen, 2017). Att redigera vad någon sagt för att citatet skall fungera i en bra rubrik är standard. Samma citat kan återges på olika sätt i brödtext, ingress och rubrik. Vad någon sagt har såtillvida en annan status som fakta jämfört med uppgifter om platser, tidpunkter och andra realiteter. Nyhetsjournalister är angelägna om att sådana uppgifter är korrekta (en gatuadress i en nyhet om en olycka får inte bli fel) men citat behöver inte alltid återge exakt vad personen sa. De kan modifieras. Men olika standards (för vad som är tillräckligt korrekt) aktualiseras också i olika situationer. En av de reportrar vi följde i en nyligen genomförd studie ringer upp en projektledare och stämmer av citat i utkastet till en artikeln om ett nytt bostadsområde. Hon är mycket angelägen om att citaten skall bli korrekta.

På samma redaktion jobbar deskredaktörer med att modifiera citat i rubriker för att nyheterna skall få större genomslag. Här är normerna tillåtande. Detta förhållningssätt kan ses i relation till det faktum att citat ofta används i rubriker. Vad någon sagt har stort nyhetsvärde. Inte sällan är det själva nyheten att någon sagt något. Yttrandet och kommentarer till yttranden kan driva nya nyheter som cirkulerar i olika medier.

Den reporter eller redaktör som modifierar ett citat för att göra det skarpare kan försvara citatet med att det ändå i huvudsak återger innebörden av vad personen sagt (dvs är tillräckligt sant). Frågan om innebörd och sanning är ytterligt komplicerad och ingående diskuterad i litteraturen. Jag skall inte fördjupa detta här utan begränsa mig till två aspekter. För det första, när en journalist modifierar ett citat i en rubrik kan vi på goda grunder anta att detta görs för att påverka innebörden i yttrandet utifrån en värdering av vad som ger en bra rubrik och vad som gör yttrandet relevant, anmärkningsvärt och sensationellt. Det finns knappast någon omotiverad modifiering av andras röster. För det andra bestäms innebörden i ett yttrande också av det sammanhang i vilket det yttras och återges. I nyhetsjournalistikens berättande tas yttranden regelbundet ur sitt sammanhang (dekontextualiseras) och placeras in i nya sammanhang som ger dem en delvis ny innebörd (rekontextualiseras). Det sker när ett yttrande som ursprungligen var svar på en intervjufråga framställs som ett spontant och självständigt uttalande eller som en kommentar i ett nytt sammanhang. Det sker när yttrande från olika sammanhang iscensätts som dialoger och debatter i medierna.

Nyhetsjournalistikens frekventa citerande inbegriper således två förhållningssätt till sanning. Att citera är *à ena sidan* ett sätt att underbygga nyheten med källor, lägga över sanningsanspråken på någon annan, samt upprätthålla normer om ett distanserat och neutralt rapportering (det är inte vi utan någon annan som säger). Å andra sidan fungerar citat som självständiga flexibla enheter i skapandet av dramatiska nyheter. Yttranden lyfts ur sin ursprungliga kontext, modifieras och infogas i nyhetsberättelser som sedan kan cirkuleras i olika varianter i exempelvis sociala medier.

Att lita till och bedöma källornas trovärdighet

Nyhetsjournalistik är starkt beroende av en kontinuerlig tillgång till trovärdiga källor. Att avgöra källornas trovärdighet är grundläggande i det vardagliga nyhetsarbetet. Men hur är det möjligt att göra rimliga bedömningar av källor och de fakta som källor presenterar i ett arbete präglat av hård tidspress och höga krav på produktivitet? Med referenser till en serie av amerikanska studier på nyhetsredaktioner under 1970-talet drog **Ettema** och **Glaser** (1987) slutsatsen att nyhetsreportrar i stor utsträckning litar till källor som ger information som är ”pre-justified”, dvs inte behöver kontrolleras närmare just därför att de kommer från dessa källor. Vad mer är, den enskilde nyhetsreportern litar till institutionaliserade kontakter med sådana källor och etablerade standards som skiljer trovärdiga och auktoritativa källor från de källor som måste kontrolleras mer ingående.

Dessa slutsatser gäller i allt väsentligt fortfarande. **Godler & Reich** (2017) sammanfattar forskning som visar att journalister tenderar att acceptera mycket information som tillförlitlig med hänvisning till källornas legitimitet (organisatoriska tillhörighet och formella auktoritet) och utan att kontrollera informationen. Den tid som läggs ner för att verifiera källor utgör ofta en liten del av arbetet. Men baserat på egna studier av journalister i Israel kan de samtidigt visa att journalister under särskilda omständigheter gör närmare bedömningar utifrån inte bara källornas tillhörighet, utan också trovärdigheten i den information som ges, samt genom att kontrollera mot andra källor. Vilka standards som tillämpas och hur ingående bedömningar som görs är beroende av sammanhanget.

Sammanhangen i vilka källor används och bedöms varierar. Olika normer utvecklas i olika former av nyhetsrapportering, delvis relaterat till deras olika kunskapsanspråk. Här är några exempel. Breaking news utlovar snabb information, producerad under stark tidspress och huvudsakligen med hjälp av vedertagna källor som inte behöver kontrolleras (Ekström, Ramsälv & Westlund, 2019; Usher, 2018). De reportrar vi studerat i ”live-desken” på en nyhetsredaktion ägnade sig endast åt de nyheter som kunde processas snabbt utan intervjuer eller ingående faktakontroller. Inom den digitala journalistiken har ”live-blogging” utvecklats som en särskild genre som skiljer sig från konventionella nyheter genom att publicera en mer fragmentarisk information från en mångfald av röster (Matheson & Wahl-Jorgensen, 2020). Motsatsen är granskande reportage där journalisten har ett avgö-

rande ansvar för att kontrollera och bedöma kontroversiella uppgifter samt trovärdigheten i olika källor.

En aktuell fråga är naturligtvis hur normer och standards anpassas till en allt mer omfattande användning av källor i sociala medier. Samtidigt som de sociala medierna ger en större tillgång till varierande källor, tyder forskningen också på att etablerade mönster i urval och bedömning av källor vidmakthålls. Elitkällor fortsätter att dominera (Lechler & Kruikemeyer, 2016). Det är källor som inte behöver kontrolleras närmare antingen för att de antas ge trovärdig information eller för att personerna (politiker, celebriteter etc.) och deras yttranden anses ha ett högt nyhetsvärde i sig. De live-reportrar vi studerat på en nyhetsredaktion använde sociala medier i stor omfattning för att söka nyheter, men de uppfattade inte några stora problem i att bedöma och kontrollera källorna. En förklaring är att de huvudsakligen begränsade sig till att publicera nyheter som de betraktade som oproblematiske. Men mycket tyder också på att nyhetsjournalistiken successivt måste uppdatera sina metoder och standards för att bedöma källor i sociala medier. Det finns som **Duffy & Tan Rui Si** (2018) noterar en potentiell motsättning mellan att använda mer av icke etablerade källor för att berika journalistiken och de krav detta ställer på bedömning och validering av dessa källor. Det är en särskild utmaning att avgöra vilka aktörer och intressen som ligger bakom information med potentiellt högt nyhetsvärde i sociala medier. Men det handlar också ytterst om hur journalister och redaktioner förhåller sig till värdet av olika röster i sociala medier för att ge en sann bild av vad som händer i världen.

Avslutande kommentar: Några tendenser

Nyhetsjournalistiken genomgår kraftiga förändringar, relaterat till digitaliseringens olika aspekter och konsekvenser. Det är rimligt att anta att detta också förändrar nyhetsjournalistikens epistemologi, dvs hur man vet det man gör anspråk på att veta, vad som räknas som trovärdig information och vad som rättfärdigas som tillräckligt sant för att publicera. Här är några tendenser som jag tror jag är särskilt viktiga att uppmärksamma. Nyhetsjournalistiken utvecklas mot ett allt starkare *fokus på paketering*. Att redaktioner prioriterar arbetet med nyheternas utformning är naturligtvis inget nytt. Nyheter produceras för att intressera en publik. Men för att åstadkomma ständigt uppdaterade sidor (online) med attraktiva nyheter, i en alltmer data-driven och hårt konkurrensutsatt nyhetsproduktion, förskjuts arbetet på (åtminstone vissa redaktioner) mer och mer mot paketering. Utrymmet för research och sökandet efter sanningar minskar. De avdelningar inom journalistiken som har primärt ansvar för paketering får ökad betydelse och status. Mängder av nyheter cirkulerar och ompaketeras utan självständig research.

Nyheter produceras i ett alltmer *uppskruvat tempo*. I en omfattande studie av svenska nyhetsredaktioner som vi genomförde i mitten av 1990-talet kunde vi konstatera följande gällande tempot i nyhetsjournalistiken. Cirka hälften av de studerade nyheterna inleddes och avslutades under en och samma dag och i övriga fall pågick arbetet under flera dagar. Det var relativt ovanligt att samma journalist producerade flera nyheter under en och samma dag (det var naturligtvis

skillnader mellan olika medier) (Ekström och Nohrstedt, 1996). Detta dagliga rapportering finns delvis kvar inom en nyhetsjournalistik som följer tämligen traditionella rutiner, även om nyhetsreportrar också erfar en ökad tidspress med minskade möjligheter till research. Framför allt visar dock både svenska och internationella studier hur tempot har accelererat, i både produktion och cirkulation av nyheter på nätet (Ekström & Westlund, 2019; Rom & Reich, 2020; Usher, 2018). Processandet av nyheter är i allt större utsträckning orienterat mot en närmast omedelbar publicering. Detta innebär inte bara en ökad risk för att felaktig och bristfällig information publiceras. Standards i journalistikens valideringen av nyheter reduceras till en fråga om att enskilda fakta kan härledas till någorlunda trovärdiga källor (alternativt har publicerats i andra medier). Prioriteringen av snabbproducerade korta nyheter innebär också att nyhetsjournalistikens bidrag till en fördjupad och allsidig kunskap om aktuella händelser minskar. Samtidigt finns en tendens inom vissa nyhetsmedier att satsa hårt på en fördjupad journalistik med höga intellektuella anspråk, omfattande research och referenser till vetenskapliga studier och debatter. Digitaliseringen har bidragit till en *diversifiering* av nyhetsjournalistiken, med olika sätt att veta och rättfärdiga sina sanningsanspråk. Några exempel: Vid sidan av den traditionella nyhetsrapporteringen ökar förekomsten av nyheter i olika nyhetstjänster, huvudsakligen producerade genom ompaketering av information. Den så kallade robotjournalistiken (omsatt huvudsakligen i nyheter om ekonomi, fastigheter och sport) effektiv-

serar nyhetsproduktionen och är samtidigt ett exempel på en automatisering som innebär att traditionella journalistiska bedömningar ersätts av algoritmiska bedömningar. Detta kan skapa illusioner om en strikt objektiv nyhetsproduktion oberoende av människors handlingar (Carlson, 2018). Samtidigt förstärks och utvecklas den undersökande journalistiken inom ramen för en datajournalistik som närmast sammanfaller med vetenskapens kunskapssökande inte bara i processande och analys av data, utan också i en ökad transparens med information om data, metoder och olika felkällor. I relation till aktuella händelser publiceras också en mångfald av fördjupade intervjuer i traditionella nyhetsmedier, bloggar och andra sociala medier, som i vissa fall följer journalistiska normer för granskning och opartiskhet, men som i andra sammanhang är uttalat partiska och politiska.

Frågan i rubriken till denna text kan således inte få något entydigt svar. Utmärkande för nyhetsjournalistiken i allmänhet är förvisso anspråken på att erbjuda allmänheten korrekt och verifierad information om aktuella händelser i världen. Men sanningsanspråken och de normer som avgör vad som är tillräckligt undersökt, verifierat och korrekt för att publicera skiljer sig väsentligen inom vad som framstår som en alltmer diversifierad nyhetsjournalistik. Ser vi till den omfattande nyhetsproduktion som sker med ett uppskruvat tempo i processandet av nyheter, så uppfyller den å ena sidan en av journalistikens grundläggande anspråk som kunskapsinstitution, nämligen aktualiteten och omedelbarheten; att vara snabb och helst först (Usher,

2018). När de snäva tidsramarna kombineras med begränsade resurser och hårda krav på output reduceras å andra sidan ambitionerna vad gäller självständig research och sanningssökande. Risken att felaktiga uppgifter och desinformation reproduceras inom nyhetsjournalistiken skall inte underskattas. Men ett större problem är möjligen om den mer välinformerade journalistiken hamnar på undantag eller blir tillgänglig endast för en begränsad del av allmänheten.

Referenser

- Carlson, M (2018) Automatic judgement? Algorithmic judgement, news knowledge, and journalistic professionalism. *News Media & Society* 20: 1755–1772.
- Danermark, B, Ekström, M & Karlsson, J (2019) *Explaining Society: An Introduction to Critical Realism in the Social Sciences*. London: Routledge.
- Duffy, A & Tan Rui Si, J (2018) Naming the dog on the Internet: Student reporter's verification tactics for non-elite newsmakers online. *Digital Journalism* 6: 910–927.
- Ekström, M & Nohrstedt, S (1996) *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Ekström, M & Westlund, O (2019) Epistemology and Journalism. I: *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228613.013.806
- Ekström, M, Ramsälv, A & Westlund, O (2020) The epistemologies of breaking news (paper presenterat vid konferensen *Future of Journalism*, Cardiff 2019).

- Ettema, J, & Glasser, T (1987) On the epistemology of investigative journalism. In M. Gurevtich & M. Levy (Eds.), *Mass communication yearbook* (Vol. 6). London, U.K.: Sage.
- Farkas, J & Schou, J (2019) *Post-Truth, Fake News and Democracy: Mapping the Politics of Falsehood*. London: Routledge.
- Godler, Y, & Reich, Z (2017) Journalistic evidence: Cross-verification as a constituent of mediated knowledge. *Journalism* 18: 558–574.
- Graves, L (2016) *Deciding What's True: The Rise of Political Fact-checking in American Journalism*. New York: Columbia University Press.
- Haapanen, L (2017) *Quoting practices in written journalism*. Helsinki: University of Helsinki.
- Karlsson, M, Clerwall, C & Nord, L (2017) Do not stand correct: Transparency and users attitudes to inaccurate news and correction in online journalism. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 94: 148–167.
- Lecheler, S, & Kruikemeier, S (2016) Re-evaluating journalistic routines in a digital age: A review of research on the use of online sources. *New Media & Society* 18: 156–171.
- Matheson, D, & Wahl-Jorgensen, K (2020) The epistemology of live blogging. *New Media & Society* 22: 300–316.
- Rom, S & Reich, Z (2020) Between the technological hare and the journalistic tortoise: Minimization of knowledge claims in online news flashes. *Journalism* 21: 54–72.

- Schudson, M (2020) Belgium invades Germany: Can facts survive politics? I: Katz, J & Mays, K (red) *Journalism and Truth in and Age of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- Sohlberg, J, Johansson, B & Esaiasson, P (2020) Did it really happen? How the public interprets journalistic disclaimers. *Journalism and Mass Communication Quarterly*. DOI: 10.1177/1077699020910116
- Usher, N (2018) Breaking news production processes in US metropolitan newspapers: Immediacy and journalistic authority. *Journalism* 19: 21–36.
- Zamith, R (2018) Quantified audiences in news production: A synthesis and research agenda. *Digital Journalism* 6: 418–435.

Står Uppdrag granskning för sanningen?

Nils Hanson*

Står *Uppdrag granskning* för sanningen?

Den frågan skulle jag gärna vilja svara ja på. Det är ju sökandet efter sanningen som driver oss, det som gör att vi ständigt försöker finna nya lösningar för att kunna avslöja missförhållanden och maktmissbruk i samhället.

Men så lätt är det inte. Ett program från 2015 kan illustrera detta.

Som ansvarig för redaktionen fick jag då en tankeställare efter en granskning av glesbygdens problem med utgångspunkt från en värmländsk bruksort.

”Grums målat i 50 nyanser av svart”, löd rubriken i *Aftonbladet*. Artikeln var skriven av kommunalrådet i Grums. Han var mycket besviken efter *Uppdrag gransknings* nedslag i hans kommun.

* Nils Hanson är journalist och var under åren 2004–2018 chef och ansvarig utgivare för Uppdrag Granskning i Sveriges Television. Han är idag redaktör på redaktionen på frilansbasis. Han har vunnit föreningen Grävande journalister pris Guldspaden två gånger. Han har varit gästprofessor vid JMG, Göteborgs universitet, och är hedersdoktor vid samma universitet.